

10. Личков А. Юго-Западный край по данным переписи 1897 года / А. Личков // Киевская старина: ежемесячный исторический журнал. - К., 1905. - Т.90. - С.317-366.

11. Цит за: Бабилунга Н.В. Национальный состав городского населения Бессарабии в эпоху империализма / Н.В. Бабилунга // Изв. АН.МССР. Сер.общ. наук, 1979. - №3. - С.24-33.

12. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ Издание Центрального статистического комитета министерства внутренних дел ; [Под ред. Н.А. Тройницкого] : в 89 т. - Т.III : Бессарабская губерния. - СПб., 1905. - XXIV, 254 с.

13. Бойко Я.В. Розміщення українського етносу на півдні України (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) / Я.В. Бойко // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. - 2008. - Вип.133-134. - С.88-94.

Войтович А. Е.

УДК 94 (477.7):329.053

КОАЛІЦІЯ ЛІВИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ КОМПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ (1917 - 1925 рр.): СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті висвітлюється сучасний стан української історіографії, проблеми коаліції лівих соціалістичних партій на Півдні України у період становлення компартійної системи (1917 -1925 рр.). Зроблено аналіз здобутків сучасної історіографії та визначено тенденції наукових досліджень.

Ключові слова: політичні партії, міжпартійні блоки, більшовики, наукові дослідження, історіографія.

Політична боротьба за владу в Україні й процеси, пов'язані з ліквідацією багатопартійності та становленням монопартійної політичної системи в 1917 - першій половині 1920-х рр. є складною і водночас трагічною сторінкою в новітній історії України. Різноманітні аспекти цієї проблеми висвітлюються у працях багатьох істориків, літераторів, журналістів. Водночас зауважимо, що дослідження взаємин між партіями лівого спрямування і створення ними міжпартійних блоків у періоди загострення боротьби за владу здійснювалося опосередковано, виключно в контексті обраних дослідниками магістральних тем.

Автор не ставить завдання здійснити всеохоплюючий аналіз літератури, написаної про політичні партії та їх участь у подіях 1917 - першої половини 1920-х рр. По-перше, це є окремою темою дослідження, а по-друге - кілька досить вдалих спроб узагальнення наявної літератури зроблено в

кандидатських і докторських дисертаціях, а також монографіях низки дослідників. У статті проаналізовано лише ті праці сучасних українських авторів, які сприяли досягненню поставленої мети - вивченню коаліційної роботи лівих соціалістичних партій у досліджуваній період у контексті становлення компартійної системи.

Фактично проблема ґенези соціалістичного "лівого блоку" в 1917 - 1925 рр. на регіональному рівні Півдня України науковцями ще докладно не розроблялася. До цих пір не видано жодної спеціальної праці з даної проблеми. В той же час південний регіон України мав суттєві регіональні особливості, які обумовили значні відмінності у ґенезі "лівого блоку" з тими, що існували на решті території України. Зауважимо, що історія створення міжпартійних блоків і процес зникнення політичних партій в Україні впродовж багатьох десятиліть була однією з найменш вивчених і, разом з тим, найбільш сфальсифікованих проблем, а відтак вимагає суттєвого переосмислення в нових умовах.

Сучасний етап української історіографії розпочинається з переламних часів "перебудови", точніше з 1990 - 1991 рр. Він став якісно новим у вивченні проблем коаліційної діяльності "лівого блоку" та встановлення однопартійності в Україні. Після досягнення Україною незалежності та зі зміною її політичного курсу, історики переглянули питання, які раніше вивчалися в межах партійної ідеології. Цей етап характеризується принциповим розривом із минулими радянськими концепціями та традиціями висвітлення історії суспільних верств, суттєвим переосмисленням усіх складових соціально-політичної історії. З початку 1990-х рр. українськими істориками активно розроблялася проблематика політичної опозиції в УСРР у 20-ті рр. ХХ ст. Були чітко виділені нові підходи до визначення ролі КП(б)У-КПУ у тоталітарній системі, значення рад, масових громадських організацій тощо.

Сучасна історіографія проблеми ґрунтується на джерельній базі, яка постійно поновлюється. Зняття обмежень на допуск істориків до архівних справ, відкриття "спецхранів" бібліотек, дало можливість вводити у науковий обіг невідомі раніше факти. Для багатьох нових історичних досліджень характерний аналітико-критичний підхід. Історіографічний доробок поповнився літературою історіософського й методологічного плану, де історичні процеси розглядаються крізь призму людського виміру, пропонується синтез методологічних підходів для дослідження суперечливих і складних суспільних явищ.

В останні 15-20 років значним успіхам у вивченні історії соціалістичних партій та їх співпраці сприяли розвиток демократії в області історичної

науки, розширення дослідницької проблематики, використання джерелознавчих методів, якісні зміни в організації наукових досліджень. Значення узагальнюючих праць полягає в тому, що в них у найбільш концентрованому вигляді відбивається рівень розвитку історичних знань, міра та глибина розробки основних проблем історичної науки.

Починаючи з 1991 р. українські історики, які позбулися упередженості радянської ідеології, стали активніше висвітлювати складні процеси політичної боротьби та політичного блокування у 1917-початку 1920-х рр. Взаємодію партій соціалістичного напрямку в Україні розглядали в своїх роботах провідні українські історики С. Кульчицький та Ю. Шаповал [31; 56]. Як зазначає С. Кульчицький, використання традиційних, тобто силових, диктаторських методів, для створення суспільства соціального "благоденства" було, з точки зору більшовиків, цілком раціональним. Характерною рисою його праць є спроба автора розглядати процеси політичної боротьби і поступового поглинення опозиційних партій більшовиками на тлі розв'язання цілого ряду політичних, економічних і культурних проблем, що стояли перед СРСР в цілому й Україною зокрема. Історик Ю. Шаповал зосередив увагу на формуванні структури тоталітарного суспільства в УСРР. Одна з його робіт стала принципово новим підходом до вирішення проблеми ліквідації більшовиками опозиційних націонал-комуністичних партій. В ній доводиться картина примусової ліквідації української Націонал-комуністичної партії - УКП(боротьбистів) [57].

У цей період історія діяльності окремих соціалістичних партій також активно розроблялася українськими істориками на основі сучасних методологічних позицій. Так, історик О. Любовець розглянула позицію партії боротьбистів в українській революції 1917 - 1920 рр., а О. Голікова та О. Висоцький вивчали місце партій РСДРП(м) та Партії соціалістів революціонерів в Україні у роки революції і громадянської війни [33; 14; 11]. Дослідник О. Найман вперше дослідив діяльність єврейських партій і організацій в УСРР у 20-ті рр. ХХ ст. [39].

Треба також відзначити роботи С. Кокіна, О. Мовчан, М. Боровика, В. Ченцова, В. Іваненка, А. Голуба, Р. Подкура, які присвячені висвітленню еволюції соціалістичних партій в Україні і проблемі їх зникнення [28; 38; 55; 25; 16; 42].

Продовжив дослідження на засадах нової методології, що розроблялася в Україні істориками політичних партій, Р. Ветров, який дав характеристику процесу кризи та зникнення політичних опозиційних партій в Україні в середині 1920-х рр. [10]. Однією із спроб відтворити процес

встановлення однопартійної системи в Україні є дослідження О. Бриндака. Автор приділив увагу з'ясуванню теоретичних передумов цього процесу, навів нові дані, що стосуються діяльності каральних сил влади проти політичних опонентів більшовиків. О. Бриндак увів у науковий обіг велику кількість першоджерел з архівів СБУ, розглядаючи тему ліквідації політичних партій на Півдні України. Однак слід зазначити, що в цій праці недостатньо висвітлена історія формування та діяльності "лівих" партійних блоків, що діяли в Україні на початку 20-х рр. ХХ ст. [8].

На початку 1990-х рр. по-новому торкнувся теми формування радянської системи та участі у виборах до рад соціалістичних партій О. Гонтар. Він дослідив історію міжпартійних відносин у міських радах України у 20-х рр. ХХ ст. [17].

У 90-х рр. ХХ ст. посилювався інтерес до минулого українського націонал-комунізму. З'явилися статті, автори яких дослідили події української революції, окремі аспекти діяльності політичних партій в 20-х рр. ХХ ст. Передусім, ці роботи друкувались в збірнику "Наукові праці з питань політичної історії" та в "Українському історичному журналі", а також у збірках наукових праць у різних регіонах України.

Дослідник В. С. Гвоздик розглянув революційні події на Півдні України у 1917 - на початку 1918-го рр. та проаналізував чисельний склад, географію розміщення партійних організацій, їх роль і місце в органах самоврядування, громадських організаціях, національних об'єднаннях, профспілкових організаціях, військових підрозділах. Ним відтворено процес політичної боротьби під час виборчих кампаній 1917 р. та вказано на конкретні приклади коаліції лівих соціалістичних партій [13].

Історики О. Єфименко, О. Козак, С. Білошицький, Я. Остапенко, В. Огієнко, О. Любовець, О. Голікова, Б. Лебедева, К. Познанська у своїх дисертаціях та статтях намагалися висвітлити передумови, форми та методи формування монопартійної системи в Україні у 1917 - першій половині 1920-х рр. та діяльність окремих політичних партій і груп [4; 22; 27; 40; 41; 34; 14; 43]. У дисертації одеського історика В. Савченка розглянуто проблеми "лівого блоку" на прикладі взаємодії більшовиків та анархістських організацій у 1917 - 1921 рр. [48]. Цю тему він продовжив у одній із своїх книг [49]. В. Горак розглядав тему українського повстанства у 1918 - 1919 рр. та зв'язок політичних партій із повстанством [18]. Дослідження історії революції та громадянської війни 1917-1921 рр. здійснили також В. Бойко, Т. Бевз, О. Бобина, О. Піскорський, Д. Яневський та інші [6; 2; 5; 60]. Вони вивчали такі аспекти теми: історіографія революції та громадянської війни, політичні сили України в перебігу революційних подій,

програмові засади українських партій, різні аспекти діяльності партій в Україні. Регіональні особливості діяльності організацій українських політичних партій в період революції та громадянської війни, їх особливості, досягнення та прорахунки на території Харківщини досліджувала Н. Бондар [7].

Погоджуємося з думкою дослідниці С. Зборець про можливість виокремити чотири основних підходи в сучасній українській історіографії до розгляду проблеми сходження з політичної арени країни УКП (боротьбистів), УПЛСР (борьбистів) та УКП (укапістів) [23]. Фахівці І. Білас, О. Бриндак, В. Ченцов звинувачують перш за все більшовиків та радянську владу в Україні, які використовували проти опозиційних партій тільки репресивні методи каральних органів [3; 8; 55]. С. Кульчицький, А. Гриценко, М. Фролов пояснюють ліквідацію багатопартійності через політичну недалекозорість лідерів і активних функціонерів цих партій та розкол у лавах цих партій на правих, які проводили антирадянську боротьбу, та лівих, які переходили на бік більшовиків [31; 19; 54]. Ф. Рудич і О. Любовець поєднують і розкол у партіях, і примусову, штучну ліквідацію останніх [47; 34]. Частина ж провідних вітчизняних фахівців підтверджують попередні надбання та додають, що не тільки репресії, але й зростання впливу більшовиків та перемога Радянської влади в Україні, підштовхнули представників опозиційних партій переходити на бік КП(б)У [10].

Проблеми міжпартійних взаємин і можливість здійснення запланованих більшовицькою партією заходів по встановленню монопартійної системи досліджував О. Рєснт, який вважав, що остання "...ставила перед собою завдання бути виразником інтересів всього народу і піднести себе до масштабів всього суспільства" [46]. Історик В. Солдатенко у монографії "Українська революція" розглянув процес формування революційної влади в Україні та міжпартійні стосунки у 1917 - 1920 рр. [51]. Він вказав на відсутність консолідуючого центру українських національних партій, їх невміння вчасно і адекватно реагувати на наявні в суспільстві події та явища.

Докладний і всебічний аналіз входження Бунду до КП(б)У зробив дослідник В. Гусєв [20]. Фахівець Р. Ветров із нових позицій розглянув питання про приєднання УКП (боротьбистів) і УПЛСР (борьбистів) до КП(б)У [10]. До того ж більшість дисертацій із проблематики міжпартійних взаємин, формування монопартійності, історії окремих політичних партій, історіографічних проблем цього періоду виконані і захищені в Україні саме під керівництвом дніпродзержинського вченого Р. Ветрова.

Дослідження феномену тоталітаризму, проблем взаємодії соціалістичних партій в Україні у 1917 - 1925 рр., процесів створення і

функціонування "лівого блоку" проводили українські історики І. Білас, С. Білокінь, І. Винниченко, П. Добров, О. Бут, М. Шитюк, Д. Архієрейський, В. Васильєв [3; 58; 1; 9]. Окремим блоком у вивченні проблеми міжпартійних взаємин і ліквідації багатопартійності проходить література, присвячена роботі каральних органів, які були, на думку авторів, "основним знаряддям ліквідаційної кампанії". Принципово новими для української історіографії стали публікації Ю. Шаповала, а також В. Пристайка, В. Золотарьова, Л. Маймескулова, А. Рогожина, В. Сташиса, які довели, що боротьба з політичними партіями посідала провідне місце в роботі органів ВУНК-ДПУ [57; 35]. Етапною у дослідженнях такого плану є колективна монографія відомих істориків під редакцією В. Смолія [45]. Серед узагальнюючих праць з історії революції та різних аспектів діяльності політичних партій необхідно відзначити дослідження таких авторів як Р. Терещенко, В. Іваненко, Л. Прокопенко, О. Висоцький, В. Головченко, О. Мельник, О. Любовець, Ю. Дірявка [53; 11; 15; 37; 34; 21]. На регіональному рівні окремі аспекти досліджуваної дисертанткою проблеми вивчали: організацію і діяльність місцевих органів влади і управління - Т. Вінцовський [12]; особливості повстанської боротьби - Ю. Котляр [29]; діяльність місцевої надзвичайної комісії - Ф. Зінко [24]; загальну суспільно-політичну ситуацію в Одесі впродовж 1917-1920 рр. - А. Кормич, Л. Ілюшина [26; 30]; перипетії подій в Одесі у 1919 р. - І. Шкляєв [59]; особливості функціонування органів преси - Ю. Сурай [52]; репресивні дії органів радянської влади проти членів соціалістичних партій - В. Савченко, Г. Малинова, В. Левченко, Е. Петровський [50; 36; 32] та ін. Характерною особливістю цих публікацій є насиченість фактичним матеріалом, який, значною мірою, вперше вводився в науковий обіг їхніми авторами.

У третьому томі багатотомної (6 т.) праці "Політична історія України ХХ ст." за редакцією академіка І. Кураса, з нових, сучасних позицій подана зважена оцінка історії міжпартійних взаємин, ліквідації більшовиками опозиційних політичних партій і створення однопартійної тоталітарної системи влади в Україні, але історія створення тактичних блоків лівих соціалістичних партій в умовах гострої політичної боротьби висвітлена недостатньо [44].

Окремі аспекти досліджуваної теми відображені також у сучасних підручниках, енциклопедіях та словниках, але вона в них розкривається надто схематично і стисло.

Таким чином, підводячи підсумок аналізу літератури та визначаючи стан історіографічної розробки питання, слід визнати достатньо вагомий науковий доробок істориків. На жаль, дослідження взаємин між більшовиками та їх політичними опонентами виявилось недостатнім.

Існують роботи, в яких розглянуті окремі аспекти історії політичних партій, або такі, що охоплюють лише територію окремих регіонів України. Позитивним у них визначаємо: по-перше, з'ясування ряду важливих моментів, пов'язаних з історією політичних партій в Україні у першій чверті ХХ ст.; по-друге, окреслення основних напрямків взаємин між різними політичними силами; по-третє, значне опрацювання джерельної бази історії політичних партій.

Аналіз історіографії праць з досліджуваної теми свідчить, що незважаючи на значну кількість публікацій з історії взаємодії соціалістичних партій в Україні у 1917 - на початку 1920-х рр., історія еволюції "лівого блоку" до цього часу практично залишався поза увагою дослідників. Питання ґенези блоку не стали об'єктом системного і комплексного дослідження. Сучасні українські історики торкалися цієї проблеми лише фрагментарно, спорадично, не висвітлюючи регіональних особливостей взаємин соціалістичних партій цього періоду. Значною мірою це стосується регіональних політичних угруповань.

Південь України фактично залишався за межами наукових пошуків сучасних українських дослідників. Особливо це стосується питання про участь "лівих" політичних партій в діяльності місцевих органів влади на Півдні УСРР періоду революції та визвольних змагань, яке до цього часу продовжує залишатися невивченим. Хоча останніми десятиріччями з'явилося багато наукових праць, присвячених вивченню історії політичних партій в Україні періоду національної революції та їх взаємин з партією більшовиків, проте ці роботи більше стосуються вивчення цього питання на рівні центральних, республіканських і, до деякої міри, обласних (губернських) органів влади. Діяльність партій "лівого блоку" у місцевих органах влади Півдня України - повітових, міських, районних та сільських ревкомах і радах залишалася невисвітленою.

Voitovych A. E.

COALITION OF THE LEFT SOCIALIST PARTIES IN THE SOUTH OF UKRAINE IN THE PERIOD OF FORMATION OF THE KOMPARTIYNIY SYSTEM (1917-1925): MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The article covers modern state of the Ukrainian historiography of the problem of coalition of the left socialist parties in the south of Ukraine in the period of formation of the kompartiynyi system (1917-1925). The article analyses achievements of modern historiography and identifies the trend in research.

Keywords: political parties, inter-party blocks, the Bolsheviks, research, historiography.

Войтович А. Э.

**КОАЛИЦИЯ ЛЕВЫХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ НА ЮГЕ
УКРАИНЫ В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ КОМПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ
(1917-1925 ГГ.): СОВРЕМЕННАЯ УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ**

В статье освещается современное состояние украинской историографии, проблемы коалиции левых социалистических партий на Юге Украины в период становления компартийной системы (1917-1925 гг.). Сделан анализ достижений современной историографии и определена тенденция в научных исследованиях.

Ключевые слова: политические партии, межпартийные блоки, большевики, научные исследования, историография.

Джерела та література

1. Архієрейський Д., Ченцов В. Більшовики проти соціалістичних партій: репресивні аспекти політичної боротьби 1920-х рр. // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. - 2003. - № 1. - С. 19-49.

2. Бевз Т. А. Українська партія соціалістів-революціонерів: організація, ідеологія, політика: дис. ... докт. іст. наук. - К., 2005. - 546 с.

3. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917-1935): Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. - К., 1994. - Кн. 1. - 432 с.; Кн. 2. - 688 с.

4. Білошицький С. В. Формування монопартійної системи в Україні: передумови, форми і методи (1917 - перша половина 20-х рр.): дис. ... канд. іст. наук. - Донецьк, 2001. - 192 с.; Білошицький С. В. Формування більшовиками представницьких органів влади в Україні у 1918-1925 рр. як засіб монополізації влади // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: 3б. статей. - К., 2004. - Вип. 27. - С. 104-119; Білошицький С. В. Встановлення партійного контролю над державними інститутами як засіб монополізації політичної влади (1917 - середина 1920-х рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: 3б. статей. - К., 2005. - Вип. 30. - С. 70-86.

5. Бобина О. В. Діяльність УСДРП в умовах української національно-демократичної революції. 1917 - 1920 рік: дис. ... канд. іст. наук. - К., 1993. - 200 с.

6. Бойко В. М. Українські політичні партії і блоки у виборчій муніципальній кампанії 1917 р.: дис. ... канд. іст. наук. - К., 1997. - 198 с.; Бойко В. М. Участь українських партій у муніципальній кампанії 1917 р. // УІЖ. - К., 1997. - № 5. - С. 25-40.

7. Бондар Н. О. Діяльність українських політичних партій на Харківщині в роки революції та громадянської війни (1917-1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. - Харків, 2008. - 24 с.

8. Бриндак О. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ століття. - Одеса, 1998. - 184 с.

9. Васильєв В. Ю. *Формування комуністичного центра влади в Україні (1917 - 1918 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. - К., 2003. - Вип. 22-23. - С. 343-359.*

10. Ветров Р. І. *Політичні партії України на початку 20 ст. (1900 - 1925 рр.): Навчальний посібник. - Дніпродзержинськ, 1997. - 111 с.; Ветров Р., Донченко С. Політичні партії України в першій чверті ХХ століття (1900 - 1925 рр.). - Дніпродзержинськ, 2001. - 245 с.; Ветров Р. І. Про роль ліворадикальної партійної інтелігенції в ліквідації УКП(боротьбистів) в 1920 р. // Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний науковий збірник. Вип. 3. - Одеса, 2004. - С. 104-118; Ветров Р. Про роль ліворадикальної інтелігентної верхівки УПЛСР (борьбистів) в "самоліквідації" партії у 1920 році // Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний науковий збірник. Вип. 6. - Одеса, 2006. - С. 122-132.*

11. Висоцький О. Ю. *Діяльність Української соціал-демократичної робітничої партії та Української партії соціалістів-революціонерів у 1900 - 1920 роках: історико-порівняльний аспект: дис. ... канд. іст. наук. - Дніпропетровськ, 2000. - 190 с.; Висоцький О. Ю. Українські національні партії початку 20 ст.: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні). - Дніпропетровськ, 2001. - 160 с.; Висоцький О. Ю. Ідеологічні та організаційні особливості УСДРП та УПСР у контексті їх поразки у революції 1917 - 1920 років // Грані. - 1998. - Листопад. - С. 105-116; Висоцький О. Ю. Проблема легітимності урядової діяльності українських соціалістичних сил (квітень-листопад 1919 року) // Гуманітарний журнал. - 2001. - № 3-4 (11-12). - С. 134-149.*

12. Вінцовський Т. *Місцеві органи влади і управління Центральної Ради в Херсонській губернії (березень 1917 - квітень 1918 рр.). - Дрогобич, 2002. - 169 с.; Вінцовський Т. С. Участь населення Херсонської губернії в організації та діяльності місцевих органів влади і управління Центральної Ради (березень 1917 р. - квітень 1918 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. - Одеса, 2000. - 20 с.; Вінцовський Т., Джумига Є., Мисечко А. Українські міліарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917 - квітень 1918 рр.). - Одеса, 2010. - 154 с.*

13. Гвоздик В. С. *Південь України в революції 1917-го - початку 1918-го років: дис. ... канд. іст. наук. - Запоріжжя, 2002. - 196 с.; Гвоздик В. С. Створення партійно політичних блоків на Півдні України під час виборів міських дум в 1917 році // Придніпровський науковий вісник. Історія і право. - 1997. - № 9. - С.1-10.*

14. Голікова О. М. *Меншовики в Україні у роки революції і громадянської війни (1917 - 1920 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. - Харків, 2000. - 20 с.*

15. Головченко В. І. *Проблеми української державності в програмних документах вітчизняних соціалістичних партій періоду національно-демократичної революції (1917-1919 рр.) // Вісник Харківського ун-ту. - Х., 1996. - № 387. - С. 108-115.*

16. Голуб А. І. *Європейські обрії української соціал-демократії (кінець ХІХ -*

перша половина ХХ ст.): Монографія. - Дніпропетровськ, 1998. - 156 с.

17. Гонтар А. В. *Городские советы Украины: История становления и развития: (20-30-е годы) / [ред. Л. А. Швидченко]. - К.-Одесса, 1990. - 204 с.; Гонтар О. В. Деякі питання міжпартійних відносин у міських радах України у 1920 - 1921 рр. // Український історичний збірник. - Харків, 1992. - Вип. 37. - С. 68-74.*

18. Горак В. *Повстанці отамана Григор'єва (серпень 1918 - серпень 1919 рр.). Історичне дослідження. - Фастів, 1998. - 224 с.*

19. Гриценко А. П. *Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кін. 1917 р. - поч. 1919 р.). - К., 1993. - 102 с.*

20. Гусев В. І. *Бунд, Комфарбанд, євсекції КП(б)У: місце у політичному житті України (1917 - 1921 рр.). - К., 1996. - 132 с.*

21. Дірявка Ю. П. *Українська комуністична партія (укапістів): утворення, діяльність та ліквідація (1920-1925 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. - Дніпропетровськ, 2008. - 19 с.*

22. Єфименко О. Г. *Українські політичні партії та їх роль у розвитку державотворчих процесів в Україні (1917 - 1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук. - Харків, 1998. - 188 с.; Єфименко О. Г. Укапісти: оцінка організаційної консолідації через призму ідейної еволюції // Вісник Харківського університету. № 401. - Історія України. Збірник наукових праць. - Вип. 2. - Харків, 1998. - С. 370-376.*

23. Зборець С. В. *УПЛСР (борьбистів) - ліквідація і політичне злиття з КП(б)У в 1920 р.: сучасна історіографія // Інтелігенція і влада. - Одеса. - 2004. - № 3. - С. 156-164.*

24. Зинько Ф. *Кое-что из истории Одесской ЧК. - Одесса, 1998. - 148 с.*

25. Іваненко В., Голуб А., Удод О. *Очищення правдою: (Відома і невідома Україна в об'єктиві історії ХХ сторіччя). - К., 1997. - 208 с.; Іваненко В., Голуб А. Ліквідація демократичної опозиції (політичні переслідування меншовиків на Катеринославщині на початку 1920-х років) // Грані. - 2002. - № 3 (23). - С. 10-14; Іваненко В. *Біль і звитяга: ХХ століття в українському вимірі. - Дніпропетровськ, 2003. - 332 с.**

26. Ілюшина Л. І., Кормич А. І. *Тактика більшовиків щодо УСДРП і "Спілки" // Наукові праці з питань політичної історії. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. - Вип. 169. - К., 1991. - С. 124-129.*

27. Козак О. В. *Багатопартійність на Україні (1917 - 1925 рр.). Історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. - Харків, 1999. - 220 с.*

28. Кокін С. А., Мовчан О. М. *Ліквідація більшовиками правоесерівської і меншовицької опозиції в Україні. 1920 - 1924 рр.: Історичні зошити. - К., 1993. - 58 с.; Кокін С. А. *Борьба КП(б)У с политической оппозицией в начале 20-х гг. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - 1992. - Вип. 2. - С. 24-27.**

29. Котляр Ю. *Повстанство. Селянський рух на Півдні України: 1917-1925. - Миколаїв; Одеса, 2003. - 200 с.*

30. Кормич А. И. *Противоречия и парадоксы общественно-политической жизни Одессы в 1917 - 1920 гг. // Одесі-200. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. - Одеса, 1994. - С. 63-65.*

31. Кульчицький С. В. УСРР в добу "воєнного комунізму" (1917 - 1920 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. - К., 1994. - 142 с.; Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921 - 1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. - К., 1995. - 203 с.; Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 - 1928). - К., 1996. - 396 с.; Кульчицький С. В. Комуністична і антикомуністична революції в Україні // Історія в школах України. - 2005. - № 5. - С. 50-55.

32. Левченко В. В., Петровський Е. П. "Арештувати як українського есера..." (до біографії професора філософії та педагогіки Одеського державного університету Михайла Гордієвського) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. - 2008. - № 1/2. - С. 415-432.

33. Любовець О. М. Партія боротьбистів в українській революції 1917 - 1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук. - К., 1993. - 166 с.

34. Любовець О. М. Українські партії й політичні альтернативи 1917-1920 рр. - К., 2005. - 311 с.; Любовець О. М. Ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби: автореф. дис. ... докт. іст. наук. - К., 2006. - 31 с.; Любовець О. М. Боротьбисти і більшовики: співпраця та протиборство // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. - К., 1999. - Вип. 7. - С. 121-134; Любовець О. М. Проблема української державності в програмах і діяльності українських політичних партій (березень-листопад 1917 р.) // УІЖ. - К., 2003. - № 4. - С. 22-29.

35. Маймескулов Л., Рогожин А., Сташис В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918-1922). - Х., 1990. - 345 с.

36. Мелинова Г. Л. Из-под завесы тайны. - Одесса, 2002. - 380 с.

37. Мельник О. О. Проблема вибору шляхів розвитку революції на Україні (тактика партії українських есерів щодо Установчих зборів в 1917-1918 рр.). - Мелітополь, 1995. - 33 с.; Мельник О. О. Ставлення українських політичних партій до всеросійських і українських установчих зборів (березень 1917 - квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. - К., 1995. - 26 с.

38. Мовчан О. М. Придушення меншовицької опозиції в профспілковому русі України // УІЖ. - 1993. - № 2/3. - С. 37-47; Мовчан О. М. Робітничий страйковий рух в Україні (20-ті рр.) // УІЖ. - 1998. - № 6. - С. 30-43; 1999. - № 1. - С. 31-40; Мовчан О. М. Профспілкове будівництво в УССР 1920-1928 рр. // Проблеми історії України. - 2001. - Вип. 5. - С. 71-128.

39. Найман О. Я. Єврейські партії та об'єднання в Україні (1917 - 1925 рр.). - К., 1998. - 190 с.; Найман О. Розром єврейських організацій в Радянській Україні // Сучасність. - 1997. - № 12. - С. 94-103.

40. Огієнко В. Зародження українського націонал-комунізму в КП(б)У на прикладі діяльності групи "федералістів" 1919 - 1920 рр. // Українознавство. - 2006. - № 4. - С. 277-281.

41. Остапенко Я. М. Ліквідація більшовиками опозиційних політичних партій в Україні (1920 - 1925 рр.): дис. ... канд. іст. наук. - Харків, 2005. - 198 с.

42. Подкур Р. Ю. Співробітництво партійно-радянських органів з ВЧК-ГПУ в ліквідації єврейських політичних організацій у 20-х рр. ХХ ст. // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. статей.* - К., 2003. - Вип. 22-23. - С. 317-343.
43. Познанська К. В. Посилення систематичних репресій більшовиків проти правесерівської та меншовицької партійно-політичної опозиції в 1920 - 1922 рр. в Україні // *Інтелегенція і влада.* - Одеса, 2005. - № 5. - С. 222-229; Познанська К. В. Ліквідація більшовиками есерівської та меншовицької партійно-політичної опозиції в Україні наприкінці 1919 - 1924 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. - Дніпропетровськ, 2008. - 24 с.
44. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / [редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.]. - К., 2002-2003. - Т. 2. - 488 с.; Т. 3. - 447 с.
45. Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ - ХХ ст.: Історичні нариси. / [Д. Архієрейський, О. Бажан, Т. Бикова та ін. відп. ред. В. Смолій]. - К., 2002. - 952 с.
46. Реєнт О. П. Більшовизм і українська революція 1917 - 1920 рр. Спроба вивчення характеру і динаміки соціальних процесів. - К., 1994. - 38 с.
47. Рудич Ф. КП(б)У и другие политические партии: партнерство или противоборство? // *Коммунист Украины.* - 1991. - № 3. - С. 73-83.
48. Савченко В. А. Политика Советского государства по отношению к анархистскому движению на Украине в 1917 - 1921 гг.: дис. ... канд. ист. наук. - Одеса, 1990. - 210 с.
49. Савченко В. Махно. - Харків, 2005. - 416 с.
50. Савченко В. А. Уничтожение оппозиционных партий и политических организаций на Одещине в 1921 - 1929 годах // *Одеський мартиролог: Дані про репресованих Одеси і Одеської області за роки радянської влади.* - Т. 3 / Уклад.: Л. В. Ковальчук, Г. О. Разумов. - Одеса, 2005. - С. 809-826.
51. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. - К., 1997. - 416 с.; Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918 - 1920). - К., 1999. - 508 с.; Солдатенко В. Ф. Українська революція: історичний нарис. - К., 1999. - 976 с.
52. Сурай Ю. І. Преса в Україні у боротьбі політичних сил за армію і флот (1917 рік). - Одеса, 2005. - 144 с.
53. Терещенко Р., Іваненко В., Прокопенко Л. Минуле з гірким присмаком: Репресії в історичній ретроспективі радянського суспільства. - Дніпропетровськ, 2002. - 240 с.
54. Фролов М. О. Компартійно-радянська еліта в УСРР (1917 - 1922 рр.): становлення і функціонування. - Запоріжжя, 2003. - 448 с.
55. Ченцов В. В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки. - Тернопіль, 2000. - 482 с.
56. Шаповал Ю. І. Україна 20?50-х років: сторінки ненаписаної історії / [ред. І. Ф. Курас]. - К., 1993. - 351 с.; Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. - К., 1997. - 477 с.; Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття. Особи та події в контексті важкої історії. - К., 2001. - 560 с.

57. Шаповал Ю. І. "Всеми мерами стремится к исчезновению этой партии..." // Віче. - К., 1994. - № 4. - С. 145-157.

58. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ століття. - К., 2000. - 534 с.

59. Шкляев И. Н. Одесса в смутное время. - Одесса, 2004. - 160 с.

60. Яневський Д. Політичні системи України 1917 - 1920 років: спроби творення і причини поразки. - К., 2003. - 767 с.

Кіндрачук Н.М.

УДК 94(477):329.71

ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО РУХУ НА ШЛЯХУ ЗДОБУТТЯ УКРАЇНОЮ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1989 - 1991 РР.)

В статті показана різностороння практична діяльність НРУ (1989 - 1991 рр.), спрямована на піднесення національної свідомості громадян України як запоруки досягнення державного суверенітету і політичної незалежності. Масові заходи НРУ сприяли політизації суспільства, розповсюджували пропаганду національно-демократичних ідей та ідеалів, відіграли велику роль в залученні широких мас населення у державотворчу роботу.

Ключові слова: НРУ, незалежність, демократизація, національне відродження.

Особливий інтерес у істориків, політологів, громадськості викликають події кінця 1980 - початку 1990-х рр. Ключовою темою цього періоду є діяльність патріотичних сил в Україні в умовах панування радянської ідеології, однопартійної системи загалом.

В центрі уваги даної статті - висвітлення різносторонньої практичної діяльності Руху, спрямованої на піднесення національної свідомості громадян України як запоруки досягнення державного суверенітету і політичної незалежності.

Питання значення практичної діяльності НРУ (1989 - 1991 рр.) частково висвітлено в дослідженнях з історії Руху. Це праці таких авторів, як О. Гарань [10], Г. Гончарук [11], О. Шановська [18], Ю. Діденко [12] та інші. Однак в науковій літературі дана тема до кінця не вивчена. Це дає можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку наступним поколінням істориків, які покликані з'ясувати перебіг відродження української національної державності.

Багатогранна практична діяльність НРУ була направлена на пропагування передових ідей національно-визвольного руху, програмових